

МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ

Илимий-методикалық журнал

2024

5/2-сан

*Ўзбекистан Республикасы Министрлер Кабинети жанындагы
Жоғарғы Аттестация Комиссиясы Президиумының
25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды*

*Қарақалпақстан Баспа сөз ғәм хабар агентлиги тәрәпинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды.
№01-044-санлы ғуўалық берилген.*

Нөкис

5/2-сан 2024

октябрь

Шөлкемлестіріушілер:

Қарақалпақстан Республикасы Халық билимлендириу Министрлиги,
ӨЗПИИ Қарақалпақстан филиалы

Редактор:

А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ	Захия НАРИМБЕТОВА
Нағмет АЙЫМБЕТОВ	Хушбоқ НОРБҰТАЕВ
Айтмурат АЛЬНИЯЗОВ	Уролбой МИРСАНОВ
Сапардурды АБАЕВ	Сафо МАТЧОН
Адхамжон АБДУРАШИТОВ	Шукурилло МАРДОНОВ
Хайрулла АЛЯМИНОВ	Абдулхамид МИРЗАЕВ
Мавлюда АЧИЛОВА	Камаладин МАТЯКУБОВ
Байрамбай ОТЕМУРАТОВ	Алима МАТКАРИМОВА
Алишер АЛЛАМУРАТОВ	Арзы ПАЗЫЛОВ
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ	Барлықбай ПРЕНОВ
Интизар АБДИРИМОВА	Қалыбай ПРИМБЕТОВ
Тўлқин АЛЛАЁРОВ	Раъно ОРИПОВА
Марифжон АХМЕДОВ	Бахтиёр РАХИМОВ
Умида БАҲАДИРОВА	Норим РАХМАНОВ
Фархад БАБАШЕВ	Мукаддас РАХМАНОВА
Ботир БОЙМЕТОВ	Дурдона РАХМАТУЛЛАЕВА
Гулзода БОЙМУРОВОДА	Светлана СМЕРНОВА (Москва, Россия)
Шахло БОТИРОВА	Феруза САПАЕВА
Комил ГУЛЯМОВ	Мухаббат САЛАЕВА
Маманазар ДЖУМАЕВ	Қаххор ТУРСУНОВ
Асқар ДЖУМАШЕВ	Амина ТЕМИРБЕКОВА
Дилдора ДАВРОНОВА	Нурзода ТОШЕВА
Мухтар ЕРМЕКБАЕВ (Шимкент, Қазақстан)	Куанишбек ТУРЕКЕЕВ
Алишер ЖУМАНОВ	Тажибай УТЕБАЕВ
Гүлнара ЖУМАШЕВА	Саодат ТОШТЕМИРОВА
Холбой ИБРАГИМОВ	Амангелди УТЕПБЕРГЕНОВ
Шохида ИСТАМОВА	Мамбеткерим ҚУДАЙБЕРГЕНОВ
Умида ИБРАГИМОВА	Амангелди КАМАЛОВ
Алима КЕНЖЕБАЕВА (Тараз, Қазақстан)	Ризамат ШОДИЕВ
Джавдод ПҰЛАТОВ	Зафар ЧОРШАНБИЕВ
Ярмухаммат МАДАЛИЕВ (Шимкент, Қазақстан)	Рустам ФАЙЗУЛЛАЕВ
Меруерт ПАЗЫЛОВА	Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Пердебай НАЖИМОВ	Тармиза ХУРВАЛИЕВА
Асқарбай НИЯЗОВ	Умид ХОДЖАМҚУЛОВ
Сабит НУРЖАНОВ	Жавлонбек ХУДОЙБЕРГЕНОВ
	Гулрухсор ЭРҒАШЕВА
	Гавхар ЭШЧАНОВА
	Қонысбай ЮСУПОВ

МАЗМУНЫ

ТИЛ ХАМ АДЕБИЯТ

Alniyazov A.I. Ana tilinde ózinshe pikirlewdi rawajlandırıw máseleleri	8
Suyunov B.T. Lakunar birliklar tezaurusi	16
Shofqorov A.M. Kelishik kategoriyasining o'rganilish tarixiga doir	20
Xudaykulov Sh.U. Xorijiy til ta'limida kognitiv-kommunikativ yondashuv	26
Hafizova M.A. Tarjima va badiiy mahorat	34

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Abdullayeva M.R. Pedagogik yo'nalishdagi talabalarning huquqiy kompetensiyalari muhim xususiyatlari	41
Baxodirova U.B. Bo'lajak biologiya o'qituvchilarini tayyorlashda virtual ta'lim texnologiyalardan foydalanish muammolari	47
Shonazarova S.R. O'quv jarayonida falsafiy aksiologik yondashuvni takomillashtirishning pedagogik shart - sharoitlari	55
Sabirova O. Sh. Zamonaviy ta'limda sun'iy intellektdan foydalanish	61
Bozorov H.N. Nofizik ta'lim ta'lim yo'nalishlarining malakaviy tavsiflari tahlili, kasbiy kompetensiyalar tuzilmasi va ierarxiyasi	66
Nigmanova U.B. Bo'lg'usi o'qituvchilarda milliy o'zlikni anglash kompetensiyasini rivojlantirish mexanizmini tadbiq etish yo'llari	72
Alimov M. Iqtidorli yoshlar-kelajagimiz poydevori	77
Qurbonova M.E., Abdulaxatova M.A. Pedagogik ta'lim innovatsion klasteri usulida talabalarga kimyo fanini o'qitishda o'quv faoliyatini tashkil etish va takomillashtirish masalalari	81
Qurbonova M.E., Abdulaxatova M.A. Klaster yondashuvi asosida bo'lajak kimyo fani o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish	85
Arslonova G.K. Individual ta'lim muhitida talabalarning kasbiy-ijodiy ko'nikmalarini rivojlantirishning zamonaviy texnologiyalari	90
Matkarimova M.K. Ingliz tili fanini o'qitishda o'quvchilarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish	96
Umirova N. J. Individual yondashuv asosida bo'lajak maktab o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasi	101
Эшанев Н.Ж. Замонавий инновацион таълим муҳитида мобил мутахассис тайёрлашнинг ижтимоий зарурат эканлиги илмий тадқиқотларда акс этиши	105
Sa'dullayeva M.H. Mukammal xotira va eslab qolish sirlari	114
Mirzakarimov X.Yu. Talabalarda vatanparvarlik fazilatini rivojlantirishning konseptual jihatlari	122
Eshnaev N.J. OTMlarda mobil mutaxassis tayyorlash va kasbiy yo'nalganlikning ilmiy tadqiqot natijalariga asoslanishi hamda samaradorligi	129
Dehqanova M.G'. Daktilema paydo bo'lishi va uning foydalanish turlari	135
Karatayeva L.U. Sharq mutafakkirlarining ta'lim-tarbiya borasidagi qarashlari	141
Yuldasheva S.M. Shaxsning kasbiy faoliyatida uchraydigan asosiy psixologik muammolar	150
Amangeldiyev S.N. O'smirlarda kuzatilayotgan irodasizlikni keltirib chiquvchi sabablar	156
Dilmurodova Z.D. Shaxsda qobiliyat rivojlanishining pedagogik-psixologik omillari	159
Ибадуллаева Ш.Н. Махсус педагогларни касбий фаолиятга тайёрлаш механизмларини такомиллаштириш ижтимоий-педагогик муаммо сифатида	162
Tojiboev M.N. Talabalar tafakkurini rivojlantirishda innovatsion yondashuv	168
Meyliyeva M.S. Tafakkurning innovatsion rivojlanishiga pedagogik hamda psixologik faktorlarning ta'siri	176
Mirzaraximova G.I. Nutq faoliyati va ularning xususiyatlari	179
Yunusova X.Sh. O'zbekiston respublikasida inklyuziv ta'limni tadbiq qilish masalalari	185

Abdurasulov J. Chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fanining bugungi kundagi pedagogik va psixologik dolzarbligi	191
Ozodqulov O.B. Ta'lim muassasalari rahbarlarining samarali boshqaruv faoliyatida sog'lom va ijodiy muhitni rivojlantirish omillarining kognitiv tahlili	196
Kobilova Sh.X. Inklyuziv ta'limni uzluksizligi ta'minlash va uni pedagogik-psixologik qo'llab-quvvatlashning nazariy jihatlarini	201
Turakulov B.N. Ekopsoxologik kreativ qobiliyatini rivojlantirishning psixologik omillari	206
Vafoyeva G.B. Pedagogik jamoada sog'lom muhitni shakllantirish va rivojlantirishning afzalliklari	210
Burxanova M.B. Muomala odobi – axloqiy va muomala madaniyatning muhim elementi sifatida	214
Raxmanova D.U. Talabalarining intellektual faoliyatini optimallashtirishning psixologik determinantlari	220
Abduqodirova D.E. Talabalarda emotsional kreativlik sifatlarini rivojlantirish	224
Xurramov K.M. Personalni korporativ boshqarishning ilmiy-nazariy asoslari	230
Kadirova X.A. Jadid adabiyoti namondalarining ta'lim tarbiyaga oid asarlaridan samarali foydalanish	235
Janbayeva M.S. Interfaol metodlar asosida bo'lajak o'qituvchilarining kasbiy mobilligini shakllantirish	241
Temirbekova A.O., Yusupbayeva L. Inklyuziv ta'lim sharoitida ona tili o'qitishning innovatsion pedagogik usullari	248
Rustamov B.X. Falsafa kategoriyalari asosida pedagoglarning prognozlash ko'nikmalarini shakllantirish texnologiyasi	253
Qazoqova D.Q. Umumta'limda biologiyani vitagenlashtirilgan ta'lim texnologiyalari asosida o'qitishni takomillashtirish metodikasi	257
Abduvaliyev N.A. "Tarbiya" fanini o'qitishda kundalik-amaliy topshiriqlarning pedagogik zarurati:tajriba va zamonaviy yondashuvlar	264
Usmonova D. O'quvchilarda bag'rikenglik munosabatini shakllantirish	274
Abduvaliyev N.A. Kundalik-amaliy topshiriqlar va uning o'quvchilar kognitiv mustaqilligini rivojlanishdagi ahamiyati	280
Turdiyeva Sh.A., Toshlanova M. Yosh avlodni oilaviy hayotga tayyorlashning ijtimoiy-pedagogik jihatlarini	290
Абдуллаев А.А. Халқ ўйинлари узлуксиз таълимда жараёнида	297
Abdullayev E.Z. Bo'lajak o'qituvchilarni sun'iy intellekt vositasida o'quvchilarni tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirish faoliyatiga tayyorlash	302
Narimbaeva L.K., Musaeva G.M. Katta maktabgacha yoshdagi bolalarning muloqot xususiyatlari	309
Xamrayeva A.F. Talabalarda o'ziga ishonch tuyg'usini shakllantirishning psixologik determinantlari	316
Ўролбоева Д.С. Педагог тарбиячиларда компетентлиқни ривожлантириш	321
To'lanova M.M. Bo'lajak pedagoglarda kasbiy deformatsiya psixodiagnostikasi va psixokorreksiyasi masalasi	328
Sayfiyeva Y.O., Fayzullayev R.X. Oliy ta'lim muassasalarida talabalar bilimini baholash	333
Бегимкулов Х. Ш. Рақамлаштириш муҳитида педагогнинг ахборот компетентлиги мазмуни ва ривожлантириш муаммолари	338
Холмухамедов Т.М. Техникум талабаларининг кўникмаларни ривожлантиришда шахсга йўналтирилган таълимни амалга оширишнинг аҳамияти	344
Djumaniyazov I.I. Tarixni o'qitish jarayonida talabalarda vatanparvarlik tuyg'usini rivojlantirish texnologiyasi	349

NUTQ FAOLIYATI VA ULARNING XUSUSIYATLARI

Mirzaraximova G.I.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti. Psixologiya
kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: egosientrik nutq, nozologik, simptomologik, nutq defekti, dizartriya, motor alamiyasi, motor afaziyasi, duduqlanish, sensor afaziya.

Ключевые слова: личная речь, речевая деятельность, внешняя речь, внутренняя речь, устная речь, письменная речь, речевое расстройство, словесно-смысловая речь.

Key words: personal speech, speech activity, external speech, internal speech, oral speech, written speech, speech disorder, verbal-semantic.

Резюме:

Mazkur maqolada nutq faoliyati va ularning xususiyatlari to'g'risida so'z yuritiladi. Mavzu yuzasidan tadqiqotlar olib borgan olimlarning ilmiy ishlariga sharh beriladi.

Резюме:

В данной статье говорится о речевой деятельности и ее особенностях. Дан обзор научных работ ученых, проводивших исследования по данной теме.

Summary:

This article discusses speech activity and its features. It provides an overview of the scientific works of scientists who conducted research on this topic.

Olimlar tashqi moddiy dunyoning ichki, ideal, sub'ektiv modellari haqida gapirishadi (V.F. Venda, 1977; A.N. Kryukov, 1988). Bu "ob'ektning psixik modeli" bo'lishi mumkin, (V.F. Vendning), shuningdek voqelikning fragmenti yoki vaziyatining ham (A.N. Kryukov) yoki matnning ideal, psixik obrazi (A.E. Babaylova) ham bo'lishi mumkin. Ular tajribaning sub'ektiv klasterlariga kiradi va ular bilan bog'liq va biror bir vazifaning bajarilishi fursatiga kelib inson tomonidan to'plangan va faollashtirilishi mumkin bo'lgan, uzoq muddatli xotira blokidan chaqirib olingan barcha bilimlarni qamrab oladi (3; 27-b). Bunda, dunyoning umumiy manzarasi haqida insonning dunyo, o'zi, qadriyatlar va hokazolar haqidagi bilimlari tizimining ba'zi strukturalangan yig'indisi singari gapirar ekan, uning modeliga dunyoning voqelikni belgilar yordamida ifodalaydigan tilga oid manzarasi (6; 70-86 b) va ongning kommunikasiya aktlarida fikrlash, voqelik

va tilning o‘zaro ta’siri natijasida paydo bo‘ladigan, fikrlash-til faoliyati uchun muqarrar bo‘lgan mahsuloti ham kiritiladi (7; 177-b).

Yuqorida yuritilgan fikrlarga asoslanib, N.A.Fomina shunchaki shaxsning emas, balki tilga ega bo‘lgan shaxsning ko‘rinishlarini tadqiq qilish zarur va mumkin ekanligi haqida xulosa qiladi.

“Tilli shaxs” («yazikovaya lichnost») tushunchasi paydo bo‘lishining o‘zi tilning alohida inson faoliyatida va umuman jamiyat hayotida nihoyatda muhim ekanligidan, shuningdek “inson omili”ning ham tildagi o‘rni, boshqacha qilib aytganda tilning insonda va insonning tilda muhimligidan dalolat beradi (T.G. Vizel, 1989).

Tilli shaxs tushunchasini ishlab chiqishda Yu.N. Karaulov katta hissa qo‘shgan. U tilli shaxs deganda insonning strukturaviy-til murakkabligi darajasi, voqelikni aks ettirishning chuqurligi va aniqligi, hamda ma’lum maqsadga yo‘nalganligi bilan ajralib turuvchi nutq bayonlarini (mantlarni) yaratishni va idrok qilishni shartlaydigan qobiliyatlari va xarakteristikalarini yig‘indisini tushunadi. Uning fikriga ko‘ra, mazkur ta’rifda inson individualligining xarakteristikalarini va u yaratadigan matnlarning o‘ziga xos xususiyatlari birlashtirilgan. (5; 3-b). Tilli shaxsni tahlil qilish uchun uni tashkillashtirishning semantik-tuzilish darajasining xarakteristikasi, dunyo til modelining yoki mazkur shaxs tezaurasining rekonstruksiya, shuningdek matnlarning yaratilishi jarayonlarida va ularning mazmunida o‘z aksini topadigan uning hayotiy yoki situativ dominantlari, ustanovkalari, motivlari zarur.

N.A.Fominaning asarida (8; 10-14 b) Yu.N. Karaulovning “tilli shaxs modelining uch darajali tasavvuri” konsepsiyasi ko‘rib chiqilgan va unda quyidagilar ajratilgan:

- a) leksikon - verbal-semantik daraja, tilning leksik-grammatik fondini egallaganlikni aks ettiradi;
- b) tezaurus - lingvo-kognitiv daraja, dunyo manzarasining darajasi;
- v) pragmatikon – strukturasi spesifik namunali elementlardan tashkil topadigan kommunikativ rollar, motivlar, maqsadlar tizimi bo‘lib, ular kommunikasiya jarayonida shaxsni boshqaradi.

Verbal-semantik darajada birlik sifatida alohida so‘zlar chiqadi, stereotiplari esa eng ko‘p ishlatiladigan, standart so‘z birikmalari, o‘ziga xos klishelar hisoblanadi. Modomiki bizning boshqa odamlar bilan o‘zaro ta’sirimizning umumiy yig‘indisida kattagina qism shablon o‘zaro ta’sirlarga tegishli, so‘zlashuvning shablon mavzulariga biriktirilganga o‘xshash butun bir shablon jumlar hosil bo‘ladi (9; 123-b). Bu demak, inson bir so‘zni talaffuz qilar ekan, boshqalarning javob izhori uchun o‘z zimmasiga ma’lum “majburiyat” oladi

(4; 307-b). Bunday jumla-shablonlar tilli shaxs verbal-semantik (nulevoy) darajasining aksi vazifasini bajaradi va bunda birliklar oʻrtasidagi munosabatlar stereotiplangan nutq aktlarida faollashadi.

Nutq faoliyati, har qanday boshqa faoliyat singari, ikki tomonning birligi bilan belgilanadi: tashqi, ijrochi, faoliyatning oʻzini amalga oshiradigan, va ichki, tashqaridan kuzatib boʻlmaydigan, uning tashkillashtirilishini, rejalashtirilishini va dasturlashtirilishini amalga oshiradigan.

Nutqni insonlarning muloqot jarayoni va fikrlash faoliyati mexanizmi sifatida koʻrib chiqar ekan, psixologlar nutqning bir-biri bilan chambarchas bogʻliq ikkita funksiyani – muloqot qilish (kommunikativ funksiya) va fikrlash vazifasini (nutq-fikrlash funksiyasi) ajratishadi. Kommunikativ funksiyada, oʻz navbatida, harakatga undash va xabar qilish funksiyalarini farqlash qabul qilingan. Nutq, u yoki bu predmetlar, hodisalar, ularning orasidagi sifatlar va munosabatlarni bildirganligi tufayli fikrlarni ifodalash vositasi, shakliga aylanadi. Shu sababli nutqning semantik yoki signifikativ funksiyalari haqida gap yuritiladi. Biroq nutq, fikrlash jarayonida bu bilan cheklanib qolmaydi. Tilni ijtimoiy-belgili tizim sifatida oʻzlashtirar ekan, inson fikrlashning u bilan chambarchas bogʻliq boʻlgan mantiqiy shakllari va operatsiyalarini egallaydi, nutq predmetlar va voqelik hodisalarini tahlil va sintez qilish, taqqoslash va umumlashtirish vositasiga aylanib boradi. Nutqni bir nechta turga differensiasiyalash qabul qilingan: ogʻzaki, yozma, ichki, avtonom, egosentrik, daktil, hatti-harakat nutqi.

Ogʻzaki nutq deb, eshitish orqali qabul qilinadigan til vositalari yordamida amalga oshiriladigan verbal (soʻzlar yordamidagi) muloqotga aytiladi. U nutq muloqotining alohida komponentlari birin-ketin tugʻilishi va anglashinishi bilan xarakterlanadi. Ogʻzaki nutqning tugʻilishi jarayonlari orientirovka boʻgʻinlari, bir vaqtda rejalashtirish (dasturlash), nutqni amalga oshirish va nazorat qilishni oʻz ichiga oladi; bunda rejalashtirish, oʻz navbatida, ikkita parallel kanallar boʻyicha sodir boʻladi va mazmun va motor-artikulyasiya jihatlariga tegishli. Ogʻzaki nutq dialogik va monologik nutqlarga boʻlinadi.

Yozma nutq deb, yozma matnlar yordamida amalga oshiriladigan verbal (soʻzlar yordamidagi) muloqotga aytiladi. U ham muddati oʻtgan (masalan, xat), ham bevosita (yigʻilish paytida yozishmalar almashish) boʻlishi mumkin. Yozma nutq ogʻzaki nutqdan nafaqat grafikadan foydalanishi bilan, balki grammatik (avvalambor sintaksis) va uslubiy jihatlar bilan ham – oʻziga xos tipik sintaksisga oid konstruksiyalari va spesifik funksional uslublari bilan ajralib turadi. Unga nihoyatda murakkab kompozision-strukturaviy tashkillashtirish xos boʻlib, uni maxsus egallash kerak boʻladi, va shu sababli — maktabda yozishni oʻrgatish muhim vazifa hisoblanadi. Yozuvni anglash ogʻzaki nutqni anglashdan farq

qiladi, chunki matn bir vaqtning o'zida anglanishi, yoki ko'pincha, katta-katta "bo'laklar" shaklida anglanishi mumkin.

Ichki nutq — bu real kommunikasiya jarayonidan tashqarida til belgilaridan foydalanishning har xil turlaridir. Uchta asosiy tip ajratiladi: a) ichki gapirish — tashqi nutq strukturasi saqlagan holda, biroq fonasiyaga ega bo'lmagan, ya'ni tovushlarni talaffuz qilmasdan "o'zicha gaplashish" bo'lib, u qiyin sharoitlarda fikrlash masalalarini echish uchun tipik hisoblanadi; b) sof ichki nutq bo'lib, undan fikrlash vositasi sifatida foydalaniladi, spesifik birliklardan foydalanadi va tashqi nutq strukturasi bilan farq qiladigan spesifik strukturaga ega; v) ichki dasturlash - nutq izhori, butun bir matn va uning qismlarini o'ylab qo'yishning spesifik birliklarida (tip, dasturlar) shakllantirish va mustahkamlash (A. N. Sokolov. N. I. Jinkin va boshqalar). Ontogenezda ichki nutq tashqi nutqning interiorizasiya jarayonida shakllanadi.

Bolalar nutqi rivojlanishining kattalar nutqini egallashga o'tishidagi erta bosqichlaridan biri bolalar avtonom nutqi deb ataladi. Shakliga ko'ra bolalar nutqining "so'zlari" kattalar so'zlarining buzib aytilishi natijasi yoki ularning ikki marta qaytarilgan qismlaridir (masalan, "moloko" o'rniga "koko", "kiska" o'rniga "kika" va hokazo). Bolalar nutqining xarakterli xususiyatlari: 1) vaziyatlilik bo'lib, so'zlar ma'nosining beqarorligi, ularning noaniqligi va ko'p ma'noliligini keltirib chiqaradi; 2) o'ziga xos "umumlashtirish" usuli bo'lib, predmetning ob'ektiv belgilari yoki funksiyalariga emas, balki sub'ektiv hissiy taassurotlarga asoslanadi (masalan, bitta "kika" so'zi bilan barcha yumshoq va paxmoq buyumlar – po'stin, sochlar, yumshoq ayiqcha, mushukni aytishi mumkin); 3) so'zlar o'rtasida fleksiya va sintaksik munosabatlarning bo'lmasligi.

Bola nutqi ko'proq yoki kamroq yoyilgan shaklda bo'lishi va uzoq vaqt davomida saqlanib qolishi mumkin. Bu istalmagan hodisa nafaqat nutqning shakllanishini, balki umuman aqliy rivojlanishni ham to'xtatib turishi mumkin. Bolalar bilan olib boriladigan maxsus nutqni rivojlantirish ishlari, atrofdagi kattalarning bolaning hali rivojlanmagan nutqiga "moslashgan" taqlidni inkor etuvchi to'g'ri nutqi profilaktika va korreksiya vositalari bo'lib xizmat qiladi.

Egosentrik nutq — o'z-o'ziga qaratilgan, amaliy faoliyatni boshqaradigan va nazorat qiladigan nutq. L. S. Vigotskiy o'zining J. Piaje bilan polemikasida ko'rsatib bergandek, uning kelib chiqishi genetik jihatdan tashqi (kommunikativ) nutqga borib taqaladi va uning qisman interiorizasiyasi mahsuli hisoblanadi. Egosentrik nutqni tashqi nutqdan ichki nutqga o'ziga xos o'tish deb hisoblash mumkin. "Egosentrik nutq" tushunchasidan, qoidaga ko'ra, patopsixologiyistikada muvofiq sindromlarni tasvirlashda foydalaniladi.

Daktil va ishoralar nutqidan surdopedagogikada karlarni so‘zlashuv nutqiga o‘rgatishda yordamchi nutq vositasi sifatida, shuningdek karlarning shaxslararo kommunikasiyasida va eshitadiganlarning karlar bilan muloqotida ham foydalaniladi.

Nutqdagi buzilishlar - turli kasalliklar sababli yuzaga keladigan shakllanib bo‘lgan nutqning buzilishi (kattalarda) yoki bolalarda uning normal rivojlanishidagi buzilishlardir. Buzilishlar turli xil sabablarga ko‘ra vujudga keladi: markaziy nerv sistemasining olinadigan signallarni tahlil va sintezini, ularni qayta ishlash va o‘zining nutq izhorlarini tashkil qilishni amalga oshiruvchi ba’zi bo‘linmalari shikastlanganda, eshitish analizatorining periferik qismidagi defektlar sababli, shuningdek nerv impulslarini po‘stloqdan periferik nutq organlariga uzatuvchi sistemalar patologiyasida, hamda bu organlarning anatomo-fiziologik defektlari mavjud bo‘lganda tovushli nutqni normal idrok etishning buzilishlari.

Normal nutq faoliyati uchun miyaning barcha strukturalarining saqlanib qolishi va yaxlitligi zarur, eshitish, ko‘rish va motor analizatorlarining periferik va markaziy bo‘linmalarining shikastlanishi nuqtadagi u yoki bu buzilishlarni keltirib chiqaradi. Buzilishlar organik va funksional genezisning turli xil buzilishlari bilan taqdim etilgan (Mitrinovich-Modjievskaya A., 1965; Bekker K. P., Sovak M., 1981; Asatiani N.M., Belyakova L. I., Vlasova N. A. va boshqalar, 1983; Volkova L. S., Lalaeva R. I., Mastyukova E.M., 1995). Ularning tabiati birlamchi buzilish, uning xarakteri, og‘irlik darajasi va nutqning shakllanish va ishlatilishi sharoitlari bilan shartlangan (atrofdagilar nutqining sifati, nutq orqali muloqotning hajmi va xarakteri va hokazo). Shunday buzilishlar borki, bunda idrok qilish jarayoni (eshitishning buzilishi, sensor afaziya) yoki nutq oqibatlarini buziladi (dizartriya, motor afaziya, motor afaziya, duduqlanish). Nutq sifatidagi o‘zgarishlar nihoyatda xilma-xil — alohida tovushlarni buzib talaffuz qilishdan tortib to fikrlashning buzilishiga olib keladigan butun nutq strukturasining total buzilishigacha.

Nutqdagi buzilishlarning murakkab strukturasini tushunish, ularning birlamchi va ikkilamchi belgilarini aniqlash, keyin esa korreksion va terapevtik yordam usullarini belgilash faqatgina nutq buzilishlarining klassifikatsiyasi asosida amalga oshirilishi mumkin.

Kompleks yondoshuv asosida konkret tadqiqotlar olib borishda (M.E.Xvatsev, F.A.Rau, O.V.Pravdina, S. S.Lyapidevskiy, B. V. Grinshpun) u yoki bu buzilishlarning xarakteri haqidagi an’anaviy tasavvurlarni qaytadan jiddiy ko‘rib chiqish zarur ekanligi ko‘rinib qoldi. Atama va tushunchalar korpusining o‘zi uzoq vaqt mobaynidagi empirik topilmalar asosida va turli xil bilim sohalarida shakllangan ekan, bu atamalar tizimlar tashkil qila olmagan. 1960-1980 yillar

logopediyasining asosiy vazifalaridan biri – buzilishlar klassifikasiyasiga o‘z munosabatini ishlab chiqish bo‘ldi. Komplekslik prinsipidan kelib chiqib, klinik va pedagogik xarakter mezonlariga tayangan holda yagona klassifikasiya yaratishga urinib ko‘rildi. Biroq ma‘lum bo‘lishicha, bir tomondan, medisina logopedik o‘rganish jarayonida aniqlangan nutq defektlari uchun izohlovchi kuchga ega bo‘lgan ishonchli ko‘rsatkichlarga ega emas, boshqa tomondan esa -aynan bitta nutq defekti (logoped nuqtai nazaridan) o‘zining patofiziologik mexanizmi va klinik manzarasiga ko‘ra (vrach nuqtai nazaridan) har xil bo‘lib chiqdi.

Nozologik (klinik-pedagogik) va simptomologik (psixologik-pedagogik) yondoshuvlarning ilmiy asoslangan nisbati hozirgi kunda nutq buzilishlarining ikkita asosiy klassifikasiyasida – psixologik-pedagogik (M.E.Xvatsev, F.A.Rau, O.V.Pravdina, S.S.Lyapidevskiy, B. V. Grinshpun) va klinik-pedagogik klassifikasiyalarida (R.E.Levina) ifodalanadi va nutq buzilishlarini turli jihatlardan ko‘rib chiqadi. Shu bilan birga ikkala klassifikasiya ham, bir-birini to‘ldirgan holda, nutq patologiyasi kuzatiladigan bolalar guruhlarini shakllantirish imkonini beradi va simptomatika va nutq buzilishlarini hisobga olgan holda, tizimli differensiyalangan logopedik ta’sir ko‘rsatishni ta’minlaydi.

Adabiyotlar:

1. Avlaev O., Butaeva Yu. Psychological determinants of personal maturity. Scientific-methodical journal of public education. 2021. No. Page 6, 87-92.
2. Avlaev O. U. Pedagogik innovatsiyalarni talaba ijtimoiy intellekt dinamikasiga ta’siri. Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar (2021 yil №5) 333 -341 b.
3. Арутюнова, Н.Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы [Текст]: Монография / Н.Д. Арутюнова. –М.: Наука, 2007.-384 с.
4. Гальперин, И.Р. Текст как объект лингвистического исследования [Текст]: Монография / И.Р. Гальперин. –М.: Наука, 1981. -138 с.
5. Гордон, В.М. Структурно-функциональный анализ психической деятельности [Текст] / В.М. Гордон, В.П. Зинченко // Системные исследования -1978. –М.: Наука, 1978. –С. 136-151.
6. Леонтьев, А.А. Язык, речь, речевая деятельность [Текст]: Монография / А.А. Леонтьев. –М.: Просвещение, 1969 а. -216 с.
7. Локалова Н.П. Познавательное и личностное развитие учащихся в системе современного школьного образования [Текст]: Учебно-практическое пособие/Н.П.Локалова –М.: Педагогическое общество России, 2013.-141 с.
8. Микк, Я.А. Методика измерения трудности текста [Текст] / Я.А. Микк // Вопросы психологии. –1975. –№ 3. –С. 147-156.
9. Пустосмехова Н.А. Развитие языковой компетентности учащихся / [Текст] Н.А. Пустосмехова, Е.М.Безгодова //Культура образования =The Culture of Education: сб. материалов VIII Ежегодной междунар. науч.-практ. конф. Ассоциации школ Международного бакалавриата стран СНГ (Пермь, 24-26 апр. 2014 г.) / Мин.обр.и науки РФ, ФГБОУпроф. образования "Пермский гос. гуманитарно-педагогический ун-т", Ассоц. школ Междунар. бакалавриата стран СНГ; редкол.: К. Э. Безукладников [и др.]. -2014. -С. 211-213.